

Östgötafnektar i vardagen

I fädrens Spår för Framtids Kunskap

Claes Hjelm
Brottby Vallentuna
februari 2019
clhj@outlook.com
ver. 1.0

Östgotaknektar och torp från indelningsverkets dagar

Av Björn Helmfrid

Jord för soldaten

Metoden att försörja soldater med jordlotter är urgammal. Den förekom redan i det romerska riket. I vårt land var det under Gustav Wasas tid de första knektarna försågs med jord. Gustav II Adolf tillämpade systemet i större skala, men först Karl XI gjorde i full utsträckning de svenska soldaterna till torpare i fredstid.

Den direkta impulsen till svenska krigsmaktens omorganisation gav det nyss genomkämpade kriget, där endast Karl XI:s personliga ingripande avvärjt en katastrof för landet. Riksdagen 1682 blev en milstolpe i härorganisationens historia. Efter heta diskussioner, där framför allt adeln kämpade mot de kungliga förslagen, ledde överläggningarna slutligen i oktober till att allmogen i vissa landsändar, bl.a. Östergötland undertecknade ett kontrakt angående det ständiga knektahållet. Då detta kontrakt utgör grundvalen för den del av indelningsverket som berör de "gemena", dvs. meniga knektarna, ska vi närmare gå igenom dess viktigaste bestämmelser.

Östergötlands allmoge - liksom de övriga landskapens förbinder sig att ständigt uppsätta ett fotfolksregemente om 1200 man meniga och korpraler. Utöver dessa skulle bönderna vara alldeles "kvitte och befriade" från utskrivningar och våldsamma värvningar. Knektarnas årslön bestämdes till 35 daler kopparmynt, vartill kommer naturaförmåner såsom "torftig (behövlig) födo" och kläder, vidare en stuga, ett spannländ åker, kåltäppa, liten hage eller ängsstycke, det sistnämnda givande två lass hö. För att allmogen inte i onödan skulle "graveras" dvs. betungas, bestämdes att minst två hela gårdar skulle slå sig tillsammans om försörjningen av en knekt.

I fråga om ersättandet av avgång fastställdes i princip att rotebönderna i fredstid fick tre månader på sig att anskaffa ersättare. Under krigstid hade man längre tid på sig.

Senast i och med utgången av marsåret efter avgången skulle vakansen vara fylld. I de landskap vilka biträdd uppgörelsen om det "vissa knektahållet" tillsattes särskilda kommissioner att vidare utforma riktlinjerna för knektarnas försörjning. Dessa skulle taga hänsyn till de lokala förhållandena. I Östgöta kommissionen ingick såsom Östgöta fotfolks representant överste Gustaf Ulfsparré, som representant för allmogen landshövdingen Axel Stålarms och som kronans representant krigskommissarien Johan Hoghusen.

Figur 1 soldattorpet en jul

Kontraktet

Det var icke något lätt arbete, som väntade dessa tre. Att fördela gårdarna i rotar, så att den ene bonden icke blev mer betungad än den andre, var en uppgift, som många gånger stötte på svårigheter. Alltnog. Efter några års arbete har man rullor klara av vilka framgår huru många hela, halva, eller fjärdedels gårdar varje rote skulle bestå av. Vidare förelåg - i november 1685 - den förordning mellan rotarna och deras soldater, som i fortsättningen blev grundvalen för kontraktsskrivandet vid knektarnas antagning.

Årslönen är i detta kontrakt lägre än vad som utlovats i 1682 års, blott 25 mot 35 daler. Orsaken till detta var att sedan sista kriget dyrtid rådde i landskapet. Många bönder hade icke ens spannmål till utsäde. Landshövding Stålarms hade i mars 1685 hunnit göra framställning till konungen i denna sak och även fått hans tillstånd till lönesänkningen.

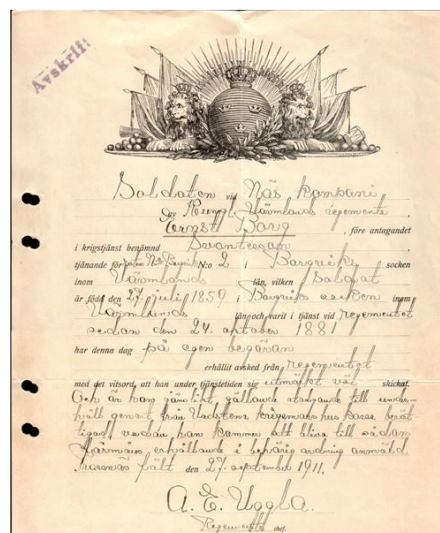
För att "betaga knekten tillfälle i otid sin lön att förskingra och förslösa" utbetalas beloppet i två terminer, den ena vid påsk och den andra via Mickelsmässan i slutet av september. Naturaförmånerna fastställas nu till följande: I fråga om kläder skall knekten åtnjuta "en släpeklädning av vallmar till rock och byxor, jämte ett par strumpor och ett par svenska skor. Tillsammans skola rotebönderna uppföra ett torp "med en förstuga, fähus med loga och lada; därtill en halvspanns utsäde årligen och äng till 1,5 lass hö." Ytterligare är det tillåtet för knekten att nyttja skogen "till åker och ängelyckans stängsel", som det heter. Rotens gårdsgårdar fick utnyttjas och likaså fick knekten anskaffa ved på det hemmans ägor, där torpet byggts. Däremot var det strängt förbjudet för honom att svedja eller nedhugga och avyttra skog. På rotebondens hagar är det knekten medgivet att utsläppa en ko på bete. Övriga kreatur få hålla sig till utmarkerna tillsammans med bondens ungboskap. "Östergötland är en trång bygd och icke stort utrymme till betesmarksägor".

Då knekten skall på möten eller andra kommenderingar har han icke rätt att kräva fri skjuts eller matsäck av bonden. Men bönderna skola heller icke taga oskäligt betalt av soldaterna.

Slutpunkten i 1680-talets organisationsarbete i Östergötland kan konungens mönstring av Östgöta fotfolk ute på Malmen maj 1692 sägas vara.

Under de två sekler indelningsverket blev bestående utgjorde 1685 års kontrakt den fasta grundvalen för förhållandet mellan östgötabönderna och deras knektar. Också formerna vid anställning, kommenderingar och avgång bibehölls i stort sett oförändrade. Men gång efter annan måste verket kompletteras i detaljer eller med hänsyn till tidens utveckling.

Vi ska nu få några glimtar ur knektarnas tillvaro från det de som unga pojkar ger sig in i kronans tjänst till dess de som är i livet vid 50 år fyllda pensioneras och intages på Vadstena krigsmanshus - eller sedan detta upphört 1783 - försetts med någon liten pension från dess kassor.

Figur 2 Knektkontraktet

Det har uppstått en vakans vid en rote. Bonden har nu att inom 3 månader skaffa en ny knekt. Gör han det icke frivilligt har kompanichefen att underrätta landshövdingen, vilken äger tillse att rotebönderna fullgör sina åligganden beträffande knektahållet. Och så gäller det då för bonden att skaffa fram en duglig karl. Vad som menades därmed uttrycktes 1729 i följande ord: knektarna skulle vara ansefliga karlar, fullkomliga till växt och hurtighet. Hundra år senare voro fordringarna att karlen icke skulle vara veterlig förbrytare, äga god frejd och kroppsstyrka, vara utan lyten, fel och bräckligheter, icke vara under 18 eller över 30 år gammal och i längd hålla minst 5 fot och 7 tum (c: a 170 cm) samt kunna uppvisa intyg om tillfredsställande kristendoms-kunskaper.

I de flesta fall lyckas rotebonden anskaffa en lämplig dräng och beger sig med karlen till kompanichefen och uppvisar honom. Kompch antecknar namnet och rotebonden slipper därmed att betala vakansavgift om karlen vid årets rekryteringsmöte godkännes - eller med den rätta termen "approberas."

Rekryteringsmötena äger rum på hösten på Linköpings slott i närvaro av landshövding, kompch, översten och regläkaren. En kinkig sak hade man emellertid måst klara av före detta möte - kontraktsskrivningen mellan soldat och rote. Därvid skulle kompch vara närvarande och reglera uppkomna tvistemål. Så här kunde ett kontrakt låta i mitten av 1800-talet:

"Emellan underskrevne roteintressenter i roten NN vid Ombergs kompani och drängen NN är följande överenskommelse träffad till noggrann efterrättelse, så vida han till grenadjär för detta nummer bliver antagen:

- 1:0 Sedan NN blivit av kompch antagen, erhåller han i handpenningar 3 R; dr banko (1,5-3)
- 2:0 Efter att vid instundande rekrytering hava blivit approberad, erhåller karlen sin med roten överenskomna lega, bestående av kontant 10 R; dr banko (8-10)
- 3:0 Till den dag som av kompch bestämmes, uppläde vi honom för en gång med följande persedlar, nämligen: 1 capotte av blått kläde, 1 linnerock, 1 par byxor med stibletter av tältduk, 1 par skor, 1 par tr: u; npor och 1 skjorta. Alla dessa persedlar i fullkomlig likhet med de för Kongl. Första Liv.gr.reg fastställde modeller, varjämte alla till släpmunderingen hörande persedlar, på vår bekostnad, genom kompbeålets försorg åt honom förändras.
- 4:0 Emottager grenadjären torpet till ägovidd, sådant den sist avgångne grenadjären detsamma innehaft, vid den tid författningarna föreskriva, med inbärgad gröda.
- 5:0 Grenaa)Liren erhåller dessutom årligen:
 - a) I ordinarie lön 1 R; dr 18 sk 8 rst banco, som utbetalas i mars månad. (Mot slutet av århundradet var lönen 2,08 kr)

b) I beklädnadssäd eller s.k. släplön, 3 tunnor (2–4) ren och strid säd, hälften råg och hälften korn. Denna släpsäd tillfaller den avgångne karlen eller dess sterbhus t.o.m. en månad efter avgångsdagen - samt för den nya karlen beräknas släpsäden för den dagen, då han vid rekryteringen blivit approberad, och utbetalas, då komporder därtill bestämmer tiden, i jan eller febr. månad.

c) Hö 80 lispund (där äng icke var anslagen)

d) 10 lass ved, som med rotens ökar framskaffas till torpet (4–27 lass)

e) Bete ibland rotens kreatur för en ko och småkreatur (betesmark kunde också särskilt anslås)

f) Lövtäckt

g) Halm 60 lispund (c: a 500 kg)

h) Kvarnskjuts: en parskjuts

i) Linjord till 2 kannors utsäde

6:0 Nödigt stängselvirke erhåller grenadjären, då han därom tillsäger, vilket med rotens dragare framskaffas till torpet.

7:0 Roten förbehåller sig att ifall grenadjären inom 10 år härefter för vanfrejd eller liderligt uppförande vid mönstring kasseras eller av regch ad interim föravskedas, äga rättighet att av hans tillgångar göra sig betald för den lega och den uppklädnad, han bekommit, varvid beklädnaden räknas till 60 R: dr riksgälds, dock karlen förbehållet att i avräkning på legan och beklädnaden beräkna sig tillgodo 3 R: dr banko för varje år han tjänt.

8:0 För alla större reparationer å torpbyggnaderna ansvarar roten ensamt, och till de mindre, som av grenadjären själv verkställas, tillsläpper roten själv materialerna.

9:0 Grenadjären brukar och sköter själv sitt torp med rotens ökar, men under den tid han är kommenderad, ansvarar roten för torpets behöriga hävd och bruk.

Sålunda överenskommit betyga (datum och underskrifter)

Med förestående kontrakt förklarar jag mig nöjd, och har i dag bekommit den förutnämnde handpenningen, som kvitteras. (underskrift)

Uppvist för (underskrift) Kompch NN NN

(närvarande vittnen)"

Mönstringen

Så kunde då grenadjäraspiranten stega upp på slottet i Linköping för att mönstras av kritiska blickar. Det avgörande ordet hade reg. läkaren, vilken för sitt besvär hade rätt att taga en mindre avgift av rotehållaren. 1818 uppgick denna till 12 skilling banco men hade då gång efter annan sänkts "i proportion av det ringa besvär, som fältskärarne vid sådane visitationer hava". Det var annat än nutidens"

läkarundersökningar av rekryter. Att bli antagen i kronans tjänst 1872 var inte så svårt, skriver en gammal indelt, bara man inte var puckelryggig eller gick på träben. Slutklämman på undersökningen blev oftast "approberas".

Figur 3 Linköpings slott

Antagningsproceduren gick ofta ganska gemytligt till. Den blivande grenadjären 129 Lind tjänade dräng hos en av sina blivande rotebönder. Där blev 1889 ett nummer vakant. "Du ska gå in för vårt nummer. Det är ett stort och bra torp och det duger att tjäna för", menade bonden. "Jag skall be rotemästaren (det var bonden, som förvarade knektens livremundering) att rekommendera dig, den 4 oktober måste vi uppvisa en karl för numret". Den 4 oktober 1890, en torgdag i Motala, anlände rotemästaren och Lind dit efter häst. kl. 11 skulle förrekryterinsen ske hos kompch. På slaget 11 voro vi utanför kompch villa. Där stod Kapten F på verandan civilklädd. Han tittade på Lind, samtidigt som han frågade rotemästaren: "Är detta karlen för roten 129?" Vi bjödos in och rotemästaren fick slå sig ned i en soffa, medan kaptenen tog ett kraftigt tag i Linds axlar och betraktade hans kropps-konstitution. Den 9-10 oktober skulle rekrytering förrättas på slottet. Där hade samlats både befäl och rekryter från reg. Första dagen var det läkarundersökning. Från kompaniet var en löjtnant ombud. Han gav Lind namnet Ossian, vilket Lind emellertid senare utbytte mot sitt nuvarande namn. Son-namnet, som stod i kontraktet upptogs icke i komprullan. Efter intagningen erhöll Lind av kompch 3 kr i handpenning och 12,50 i lega.

Namnet

Namngivningen var en procedur, som kom i samband med approbationen. Knekten kunde inte heta Pettersson, Andersson eller Svensson. Då hade det varit omöjligt för kompanibefälet att hålla reda på karlarna, särskilt under den tid då sönerna uppkallades efter faderns förnamn med -son tillagt.

Redan under 1600-talet ger befälet sina knektar s.k. vedernamn, i motsats till vad då kallades fädernesnamnet. Från början voro namnen ganska originella och vittnade både om frodig fantasi och mustig humor hos herrar officerare. Studerar man generalmönsterrullorna ur namngivnings-synpunkt skall man finna att framemot slutet av 1700-talet namnen bli allt mer alldagliga och intetsägande. Knektarna kanske hade hunnit tröttna på att heta Brölös, Torstig, Snufva eller Liderlig.

En hel rad östgötaknektar ha fått sina namn efter torpet, även om härigenom rätt lustiga kombinationer uppstått. Karl Gustafsson Ull på Livkompaniet bor vid Ullstämman, Anders

Svensson Rök vid Rökstad o. s. v. Roligare är det när knekten på torpet Bogsten kallas Bog eller Vrångstad kallas Vrång. Än lustigare äro namnen Wahlfisk, bildat på Wallby och Gissel, bildat till Gistad. I hög grad modernt verkar namnet Sving, givet åt en knekt från Svinstad.

Mycket vanligt är att knektarna fått namn av ett yrke, kanske sitt eget före approbationen: Väktare, Dansare, Laggare, Speleman, Kålmätare, Trampare, Fiskare och Bryggare. Däremot är det icke troligt att grenadjären Borgmästare varit borgmästare eller Biskop varit biskop. Många egenskaper, goda och dåliga, hava av befälet tillagts rekryterna. Hurtig, Rask, Mörk, Lång, Fager, Grå, Blek, Vitlåck -och Svartkopp äro ex på kroppsliga egenskaper. Andliga egenskaper uttrycka namnen Hövlig, Hurtig, Lustig, Modig, Ärlig, Trygger, Sedig, Handfast, Go, Vänlig, Nykter och Præktig.

Grenadjärerna Kaxe, Våghals, Skräck, Buller, Slak, Fjär, Ryt, Besk, Svärjare och Menlös kanske icke varit Guds bästa barn.

Närmast skämtsamma förefalla namn sådana som Tätting, Gåpå, Urväder, Dunder, Tomte, Knip,

Oro, Frys, Contant och Åskevigge. Åtskilliga namn synas tala om varifrån knekten härstammar, eller i vilka länder han krigat, dansk, tysk, Holländer, Mas, Skåning och fransk. Också djuren ha fått duga åt en mängd östgötaknektar. Icke blott de ädlare djurarterna Lejon, Tiger, Örn och Älg hava fått släppa till sina namn åt indelta östgötasoldater, utan Karp, Tupp, Näktergal, Grönsiska, Hackspick, Beckasin, Nors, Skata, Geting, Ål, Lake, Krabba, Gås, Flugä, Matk, Braxen, Killing, Myra, Röstiert, Snork, Papegoja och Gumse ha bondpojkarerna fått finna sig i att kallas om de ville tjäna kungen.

Också från mytologins värld hämtades uppslag till knektnamn. De götiska romanerna voro populära i samma veva som det ständiga knekthållet genomfördes i Östergötland. Det märker man på knektnamn sådana som Wigg, Frigg, Thor, Starkotter, Oden, Alarik, Styrbjörn, Grim, Sigurd, Hjalmar, Fridleif, Tirrik och Amunder. Officerarna i Östergötland voro synbarligen icke heller främmande för den klassiska guda- och hjältevärlden. Härom vittnar knektarna Jupiter, Adonius, Mars, Hercules, Castor, Pollux och Venus. Cesar och Socrates vittna likaledes om klassisk bildning.

På två granntorp vid Östanstångs kompani träffa vi på två sentida namn till det trojanska krigets kämpar 129 Ajax och 131 Hector. Hannibal är ett annat gammalt ärevärdigt krigarenamn, som fått förgylla upp någon bonddrängs östgötiska son-namn. När alla andra utvägar tröt, lät man vapen och krigsmateriel ge namn åt sina pojkar, Hjelm, Stål, Flinta, Krut, Canon, Pistol, Spets och Spjut. Behöver väl någon tvekan råda att de äro indelta bussar i de karolinska arméerna. Mer otympliga bli Yxhammar, Ögnelod, Huggert, Brännare, Fyrcrantz, Trossrnan, Piska, Dragare, Krutpung, Bråte, Åmbar och Lunta.

Ännu mycket mer vore att tillägga om befällets förmåga att variera knektnamnen. Men det må räcka med att tala om, huru regeringen 1752 måste ingripa med en förordning, som stadgade att soldaterna icke fingo begagna adliga släkters namn.

Men vi återgår till knekten och approbationen. Sitt namn har han fått, och det är ofta samma som hans företrädare på torpet haft. Kontraktet är klart, legan likaså, nu har han bara att taga sitt nya hem i besittning.

Torpet

Ofta blev han sviken i sina förhoppningar, då han såg stugan. Ofta var den belägen långtifrån farbara vägar, och det var ett problem huru man skulle kunna komma dit vår och höst. Och inuti trångt och lågt i taket med ett stort rum om 4 gånger 4 m, försett med spisel, bakugn och vindspjäll. I andra änden av bostaden en kammare utan eldstad och en förstuga, där kläderna skulle förvaras. I stora rummet två små fönster och i kammaren ett. Det var allt. Men var det väl underhållet kunde man klara sig skapligt. En grenadjär beskriver sitt torp så här. "Bostaden var ett stort rum och ett litet kök. Det fanns ingen ingång till köket ifrån förstugan. För att komma till köket måste man gå genom rummet. Var familjen stor var det svårt att få rum, ty i köket kunde ingen säng få plats. Skafferi saknades. Vinden fick duga till detta ändamål". En annan grenadjär, från 3öderköpingstrakten berättar om sitt torp: "Min blivande bostad innehöll bara ett eldrum och där låg spjället nedfallet i en spisel med flera hål. Så var där ett litet kyffe i jämter rummet att begagna som visthusbod. Hur det för övrigt såg ut, vill jag inte beskriva va. Byggnaderna kunde ju gå an som dåliga sommarbostäder, men vintern emotsåg jag med fasa. När jag sa åt bonden att jag behöver ett spjäll, så blev svaret att det behövs inget spjäll den här årstiden".

Figur 4 Soldattorp

En och annan grenadjär sökte bättra på utrymmena och om indelte korpralen Flod i Vadstenatrakten berättas följande historia. I all sin fattigdom var han litet högfärdig. Både han och hans hustru voro liksom uppblåsta därför att de kunde hjälpa bönderna med skrivning.

En gång beslöt Flod att på sin hustrus inrådan skaffa sig ett rum till att använda som mottagningsrum vid besök. Han avdelade knektstugan med ett draperi. Detta bestod av en av hustruns gamla kjolar som tvättats och lappats. Här innanför skulle han nu sitta, när någon kom och sökte honom. Det slumpade sig så att en av hans rotebönder kom för att fråga honom till råds ifråga om en bouppteckning, just som det nya rummet var färdigt. Den besökande träffade hustrun och frågade: Är korpralen hemma?", varpå hustrun i häpenhet och ovana svarade: "Var god och lyft på kjolen, så träffas han".

Uthusen skulle enligt 1835 års bestämmelser bestå av en lagård 17 alnar lång och 6 alnar bred inredd med bl.a. ett fähus innehållande två bås och en fårkätte. Det var ganska trångt även för kreaturen. Roten 119 på 1ivkomp I 5, skulle på 1880-talet få ny lagård byggd. Rusthållare var löjtnant Hedenstierna. När storleken på den nya byggnaden bestämts, steg knekten fram och sade gud bevara löjtnanten, blir han ej större, måste jag slå hornen av kon om hon ska få rum. Löjtnanten svarade: "Öka den en aln på längden, en aln på bredden och en aln på höjden, så han får in kon". Bara det fanns god vilja på ömse håll gick allt bra.

Torpsyn

När knekten bott tre år på sitt torp, skulle han få det synat. Torpsyn förrättades antingen av kompch eller en löjtnant i närvaro av en underofficer, vilken förde protokollet samt naturligtvis knekten och hrols rust-eller rotehallare. Dessa voro beordrade att med skjuts hämta off vid närmaste torp. I regel stod syneförrättaren på knektens sida. Många stridigheter mellan knekt och bonde hade sitt upphov i syneförrättningarna. Rotebönderna höllo ihop och ville icke förbättra torpet, medan knekten drog fram alla skavanker han upptäckt.

Figur 5 Militär syn av torpet

Många mellanhavanden mellan knekt och rotebönder berättas, icke blott i samband med syneförrättningar. De äro alla uttryck för den ständiga och naturliga intressesmotsättningen mellan bonden och knekten. Bonden kunde under den långa fredskåren på 1800-talet icke tycka annat än att knekten var ett onödigt påhäng.

Grenadjären 62 Grip hade ett torp och ett par tunnland dålig sandjord, som naturligtvis gav dålig skörd. Han kunde med nöd och näppe försörja sig. Gång efter annan hade hans rotebönder fått hjälpa honom. Ofta fick han av dem höra gliringar för att han icke skötte sitt torp. Så en dag kom en av rotebönderna till honom och när de språkade ett slag om hantverk och jordbruk, sade knekten: "Ja i fjol satte jag potatis på ett stycke och dom torkade bort och i år har jag satt bruna bönor, och dom torkar nog bort dom också. Men te nästa år ska jag försöka å sätte rotabönner. Få se om dom vill torka bort också". Därmed var dialogen slut mellan rotebonden och knekten den gången.

Det kunde också gå till handgripligheter. En gammal grenadjär som hette Lustig tjänade för gården Luckerstad i Roglösa. Han skulle bl.a. ha sitt bränsle från rusthålllet. En gång kom rusthållaren till honom med kraf, som han röjt i en hasseläng. Detta föll icke Lustig i smaken, utan han gick ut och frågade rusthållaren vem som skulle slita spö (det hände innan spöstraffet var borttaget), varpå han gav bonden ett slag, så att han ramlade ned från lasset och slog sig i ansiktet.

Lustig fick rapport på sig att han slagit näsan av sin rusthållare. Då ordern kom att han skulle inställa sig till förhör var han i Omberg och högg famnved. Kompch bodde i Vadstena.

Lustig hann icke inställa sig förrän dagen efter. Då tog han emellertid kaptenen på sängen. Den första frågan lydde: "Varför kom du icke igår, som ordern lydde?" Lustig svarade: "Å Gud bevar herrkapten; jag var i Omberg och högg famnved när ordern kom, och jag gick med detsamma.

"Hur är det med din rusthållare? Man har sagt mig att du slagit näsan av honom. Huru är det med det?" Därpå svarade Lustig "Å, Gud bevar herr kapten, jag såg honom nu, när jag gick och då var näsan dubbelt så stor på honom, som den brukar vara." "Gå åt skåpet och tag dig en duktig sup och giv mig en med. Detta var lika trevligt som en teater. Lustig heter du och lustig är du och far nu i frid. Adjö med dig." Det blev inte några efterräkningar.

Bland de naturaförmåner som knekten hade var livréklädningen, som icke fick begagnas annat än till möten och på särskild order av befälet. Det var naturligtvis av stor vikt att uniformerna förvarades, så att de icke förstördes av insekter och annat under de långa tider de icke voro i bruk.

Visitation, rotekistan

Därför hade de s. k. rotekistorna tillkommit. De skulle utgöras av en tät kista ställd på en halv alns höga fötter, på det att rättorna icke måtte kunna taga håll på kistans botten "skolandes persedlarna en gång varje månad uttagas och visiteras när vackert och torrt väder inträffar". Kistan skulle vårdas en av rotehållarne benämnd rotemästare. I allmänhet var det bonden på huvudroten som fick detta uppdrag.

Figur 6 Rotekistan

Varje gång knekten återvände från en kommandering, vid vilken han hade haft rätt att bära livrémunderingen skulle han efter persedelvård låta lägga ned den i rotekistan. Sedan 1723 skulle därvid uniformen förseglas. Hur det gick till berättar en gammal korpral på I 4, Ti11y. "Då man kom hem från en kommandering, bestämde korpra1en en dag och p1ats, där vi skulle mötas med våra uniformer rengjorda. Där skulle de förseg1as. Det tillgick sålunda. Man vek en papperslapp tre eller fyrdubbel. Så sydde man med nål och tråd rätt igenom en rockärm, ett byxben, ett kalsongben o.s.v., korpra1en smälte lack på papperslappen och satte dit sitt sigill. Så var det att bära detta till roten.

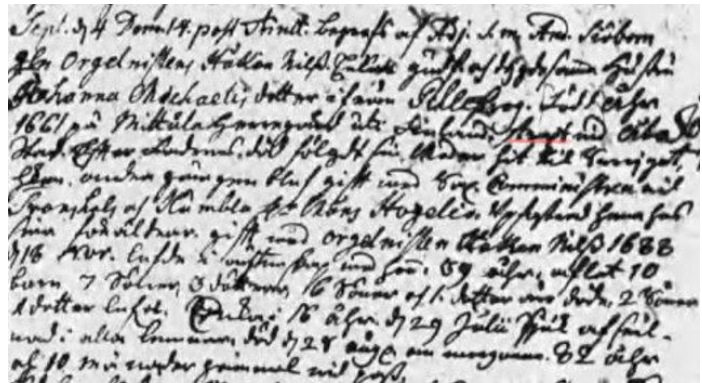
Visitationer av roteskistans innehåll skulle från 1833 förrättas av uoff i korpra1ens närvaro, "när översten finner bekvämligast". Vid sådana visitationer är rotehållaren icke skyldig att undfägna de visiterande utom mot skälig betalning. Trots att rotekistan förvarades hos rotemästaren var knekten skyldig tillse att persedlarna vårdades. Misskötte sig rotemästaren hade knekten att rapportera till sitt befäl. Ofta kom det till stora uppträden vid rotkistvisitationerna. En gammal sergeant vid I 4 berättar härom.

"Rotkistbesiktningen hade sina poänger. Så hände det att fruarna begagnade kistan som förvaringsplats för både matvaror och annat som ej hörde dit, såsom otvättad fårul1 tygdockor, garnhärvor m.m. Då man förehöll dem det orätta fick man ofta bevittna familjescener där frun skyllde på jungfrun och hon på frun samt bonden desperat på båda. En gång anmäldes att soldaten stulit en ost. Vid undersökning befanns att osten legat bland persedlarna i rotekistan och då soldaten icke kände denna persedel så om tillhörande rotekistan, tog han bort och gömde den utan avsikt att taga den. Med karlens hjälp återfanns den på vinden där kistan stod. Saken bilades så att knekten fick osten mot det att bonden slapp efterräkningar.

Sitt vapen skulle knekten förvara hemma och där hängdes det I regel på stugväggen. Självklart var att detta måste vårdas mycket noga. Första dagen på ett möte besiktigades vapnet. Men dessutom visiterade korpralerna gevären ett par gånger om året i samband med förhör i soldatinstruktion.

Grenadjärpost

Bland de plikter som åvilade grenadjären, då han bodde hemma på sitt torp var postgången, grenadjärposten, en av de besvärligaste. Ända sedan 1700 -talet hade det varit så bestämt att kronans postbetjänter svarade för att ämbetspost, som det då kälades, fördes till den by, där vederbörande befäl hade sitt boställe. Där övertogs postgången av regementet. Före 1756 beordrades knektarna i tur och

Figur 7 Grenadjärpost

ordning som postordonnanser hos off. Då dessa ofta bodde flera mil från de avlägsnaste grenadjärtorpen, gingo åtskilliga dagsverken till ingen nytta förlorade. Av den anledningen bestämdes att de grenadjärer som bodde närmast eller bäst till skulle fortskaffa post som berörde tjänsten. Privata försändningar fingo icke skickas med grenadjärpost. För att postgången icke skulle kännas alltför betungande för knektarna, upptogs en viss avgift av varje rote. Denna användes till betalning på så sätt att den fördelades proportionellt efter gångna vägsträckor mellan de grenadjärer som skött postgången. Om männen voro kommenderade ägde man icke rätt att taga k hustrurna i anspråk för postgång, "emedan varken säkerhet därvid är att påräkna, eller ansvar för uraktlåtenhet därutinnan möjlig att bestämma.

Var det någon brådskande order insattes en fågelfjäder i lacket, vilket innebar att brevet skulle fortskaffas dag och natt. På så sätt kunde order inom komp tränga ganska snabbt igenom. Liv komp på gamla I 5 skulle vid ett tillfälle till Kolmården för att hugga brandgator och "samlingen skulle

Göras som provmobilisering. Avdelningschefen, serg R sände ut grenadjärpost med fjäder i lacket till sina två underlydande korpralskapsbefälhavare. Inom 20 tim. hade han brevet åter hos sig. Då hade det hunnit passera de 25 knektarna inom vart och ett av hans korpralskap.

Den första övning den nyanställda knekten kom i beröring med gällde naturligtvis hälsningen. Huru denna skulle utföras lärde de gamla korpralerna ut. Var man civil och mötte en off skulle mössan av och hållas intill högra byxbenet medan man själv intog en stram hållning vänd mot det mötande befälet, som man skulle titta i ögonen. På hälsning aculle man svara Gud bevara herr löjtnanten. Också de första handgreppen fick korpralerna lära rekryterna enskilt.

Ända sedan 1600-talet hade knektarna regelbundet samlats till övningar vid socknens kyrka i samband med gudstjänst. Gudstjänsten var man för övrigt skyldig att bevittna och sockenprästerna då och då anställa förhör med knektarna uti deras katekeskunskap. Gud nåde den knekt som infann sig ti Il regementsmötet utan sin sockenprästs intyg på tillräckliga kristendomskunskaper.

Så här tedde sig en söndagsövning vid kyrkan. I en avdelningsorder från Motala komp 1855 heter det: "kyrkparad blifver med 5:e och 6:e kompaniet I Vadstena den 23 nästkommande december. Vartill samlingen sker kl. 8 fm. Utmärkt snygghet anbefalles. Brostorp som ovan W.R.Stålbom Avdelningsbefälhavare."

På denna order har korpralskapsbefälhavarna att utge sina order. Den ena lyder sålunda: I anledning av ovanstående kyrkoparad, som är utsatt att hållas med avdelningen i Vadstena den 23 dennes så beordras härmed all inom korpralskapet inträffa därstädes då tiden bestämt till kl. 8 f.m. på vanligt ställe. Klädsel äro enligt mössa, kappa och undergevär. Nr 149 kläder sig sevilt vid nämnda tillfälle och att var och en väl färgar sitt axelgehäng samt låter kortklippa håret. Dessa order länder 6:te korpralskapet till noggrann underrättelse och att det ej dröjer över den bestämda tiden; Ullnäs den 17 december 1855 NN Korpralskapsbefälhavare.

På utsatt dag infinna sig knektarna utanför kyrkan. Där blir det uppställning till vänster om kyrkodörren och avlämning till högsta närvarande officer. Oftast var det nämligen en sådan närvarande. Denna granskade sina mannar och såg efter karlarnas pli och snygghet.

Om vädret var vackert ställdes man upp på kyrkbacken efter gudstjänsten och så vidtog några timmars övningar i handgreppen, vändningar, laddning och anläggning.

Övningar

Också kompaniet samlades till regelbundna övningar på sin mötesplats. De grundläggande bestämmelserna för dessa möten liksom för regmötena utfärdades av Karl XI redan 1680. Han erinrar där om att varje överste är skyldig att, åtminstone en gång i månaden, låta hålla 2-dagars kompmöten och sedan en gång om året sist uti augusti månad draga hela regementet på en slätt och tjänlig plats vid någon skog eller kronans jägarebacke tillsammans varest reg kampera kan åtminstone 14 dagars tid och dessemellan allt stadigt lära så med kamperande och vakthållande som alle andre stycken vilka nödige äro uti fält och emot fienden".

Till detta ändamål skulle kronan årligen bestå "pulver (krut) till 8 skott skarpt och 16 blinde skott uppå vilke de icke mer än halva laddningen behöva. Såväl befäl som manskap medföra 14 dagars kost till detta möte.

Inryckningen till regementsmötet gick efter noga fastställt formulär. Först samlades korpralskapet och marscherade under sin korpral till kompch boställe. Där ålåg det alla över- och underoff att noga tillse detta enligt Karl XII:s exercisreglementen "det alle bussar äro riktigt tillstädes, nyktre, försedde med fullt liverie och ammunition, snygge i skor och halsdukar, så ock att deras gevär är blanke och i gott stånd, observerandes härhos, när soldaten intet har håret bundet i pung, att det då stickes in under hatten, så ock att han alltid har handskarna på händern, när han skall göra parad".

Vidare tillser befålet att knekten "bär sitt gevär väl, håller huvudet rakt och upprätt". Så är det komch tur att föra sitt komp till den plats utanför Malmen varifrån förbanden första mötesdagen skall föras in samtidigt på slätten. Under denna marsch utföres icke spel. Trumslagarna och piparna marschera då framför den kommenderande off med trumma och pipa på ryggen. Inryckningsdagen skedde avmarsch för förbanden så att de voro

framme på Malmen samtidigt. Där tog så regch emot sina förband som voro klädda till parad.

Övningsheden

Mot slutet av 1700-talet kom den första bebyggelsen på Malmen. Förläggningmöjlighet inomhus fanns ännu icke utan här måste man tälta. Vid slutet av 1800-talet tedde sig bebyggelsen så här:

Figur 8 Övningsheden

Straxt norr om den förbi off-paviljongen löpande gången låg "chefspaviljongen", en liten envåningsbyggnad som under mötena beboddes av dåvarande regch (överste Örn).

I bakre västliga delen av lägret låg en liten grenadjärtoresliknande stuga, som tjänade som bostad åt major Ulfsparre. I borte delen av lägret, där senare offbostäderna uppfördes "lågen lång rad marketenterier sträckande sig ända från vägen mot stationen och fram till off-köket.

På marketenterivindarna kunde grenadjärerna för en billig penning hyra in sina väskor och de kläder som icke kunde förvaras i tältens halm. Vidare ställde de här undan den matsäck de förde med hemifrån. (Kronan hade numera övertagit knektarnas försörjning under mötena, men statens matsedel behövde nog göras litet mer omväxlande.) På alla marketenterierna var det fri servering av öl och "potatisnektar" - som de gamla knektarna kallade det för. Icke nog härmed "det fanns dessutom ett utminuteringsmagasin, där var och en efter behag kunde köpa sprit butelj- eller kannvis.

Bakom dessa marketenterier var under mötena den s.k. Polisvakten placerad och där stodo också arresttälten. Taktisk placering kan man säga. Längre norrut låg den s.k. Musikrotundan, en ganska lång byggnad, med bla. Ett stort rum avsett för musikkårens övningar. I övrigt fanns där förrådslokaler och i södra änden manskapslatriner. Bland övriga större byggnader märktes sjukhuset.

Rätt långt borta från lägret låg en liten paviljong benämnd Gubbarp. Framför denna hölls alltid generalmönstringarna "då varje man ropades fram till mönsterbordet och granskades samt fick framföra sina klagomål för generalmönsterherren. (Musikuoff skulle därvid svara med en ton på instrumentet). I samhället väster om lägret funnos redan då en hel del villor, där befälet kunde hyra rum. Den största byggnaden var Hotel Malmen. Under regmötena var här ett brokigt liv. Salustånd och karuseller, läskedrycksstånd och skjutbanor voro utplanterade på varje ledig plats ända från stallarna ned till järnvägsstationen.

På 1890-talet tillkom en hel rad nya byggnader, manskapsbaracker, kokhus, off-bostäder och förrådslokaler.

Soldatmaten

Matordningen var enkel. Var femte dag provianterade man korpralskapsvis. Därvid erhöi varje korpralskap råvaran för förvaring. Det var proviant för två mål ärter och fläsk och tre mål "sluring" -det senare en soppa kokt på nötkött och korngryn. Till kvällsmål fick man korngryn att koka gröt på. Mjök bestod icke kronan. Det fick man köpa av bondpigorna i trakten. För tillredningen av frukostmålen utdelades 2 ankarstockar, 3 sillar, 1 bit ost och 12 sockerbitar. Frukostmålingredienserna förvarades av knekten själv i tältet.

Figur 9 Soldatmat

Maten kokades under denna tid i kokgropar. De bestod av ett slags ugnar murade i tegelsten och kalksten och försedda med hål för kokgrytorna. Kl. 5 på morgonen serverades kaffe. En man i tältlaget beordrades alltid att hämta för de andra. Kl. 6 var det korum och utryckning till övning. Klockan 8 var det frukost, varvid sillen kom till användning. Kl. 9 fortsatte övningarna i två timmar. Kl. 12 utspisades middag och så var det vila till kl. 1/2 4, följd av ett tvåtimmars övningspass. Detta följdes av en halvtimmars paus. Mellan 6 och 8 hade man så dagens sista övningar. Vid inryckningen var det åter korum och ovanpå denna kvällsvard. Redan kl. 9 gick taptot.

Kyrkparad

På söndagarna var det kyrkparad kl. 11. Då ställde kompanierna upp i öppen fyrkant ute på slätten. En stor mängd civila åskådare hade alltid mött upp vid dessa tillfällen. Efteråt var det ett brokigt liv ute i lägret. Klockskojare göra affärer, dragharmonika och munspel höras ur tälten, karusellerna snurra nere i samhället och regementsmusiken spelar. Men all fröjd har en ände. Så ock denna. Kl. 4 trummades på första och blåstes på andra regementet till uppställning. Nu skulle söndagsexercisen avverkas under de två följande timmarna - för att riktigt helga sabbatsdagen, som en knekt något syrligt yttrar i slutet av 1880-talet. Men åskådare hade man och många av knektarna tog nog i mer än vanligt, när deras anhöriga tittade på

Figur 10 Kyrkparaden

Vardagen

Alltnog. Mötestiden gick fort och snart var det åter dags att bege sig hem till torpet och lägga ned munderingen i rotekistan och utbyta geväret mot plogen. Nu blev det att åter börja tvista med ogina rote- och rusthållare. Nu blev det att åter sjunga den höstliga refrängen "När jag behövde nödigt ök till harvning, så skulle

Figur 11 Vardagen efter färdig tjänat

rusthållaren så och skulle jag plöja, då var han tvungen att harva. Och så var det för mig att tålmodigt vänta till dess han kört allt han skulle. Då först fick jag öket".

Så gingo grenadjärens år, ett efter ett, någon gång avbrutet av kommendering till Långholmen att vakta fångar, till Karlskrona att gå genom korpralskolan, Pinan kallad, eller till arbete på Göta Kanal. Krigen var det nu slut med. Och så stod grenadjären en vacker dag och skyldrade gevär för sista gången för generalmönsterherren. Han hade tjänat ut. Med 50 år på nacken och stela ben Var det icke längre gott att tjäna kungen I ett sådant hårt yrke.

Som avslutningsord kunna de ord citeras, vilka fälldes av en 90-årig grenadjär, 69 Solid på Västanstångs kompani: "Trots allt har jag aldrig ångrat att jag blev grenadjär."

Texten är ursprungligen ett föredrag hållet i Vist Föreläsningsförening i Linköping den 28/1 1944 av den dåvarande fänriken vid I4 tillika militärhistorikern in spe Björn Helmfrid

Figur 12 Knektarna
Ture och Carl Stackell